

Wereldgeschiedenis
van Nederland

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos uitgevers via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

HUYGENS INSTITUUT VOOR
NEDERLANDSE GESCHIEDENIS

Wereldgeschiedenis van Nederland

Onder redactie van
Lex Heerma van Voss,
Marjolein 't Hart,
Karel Davids,
Karwan Fatah-Black,
Leo Lucassen en
Jeroen Touwen

m.m.v. Marijcke Schillings

Ambo|Anthos
Amsterdam



ISBN 978 90 263 4399 5

© 2018 Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

Omslagontwerp Nico Richter

Omslagillustratie © J. Blaeus *grooten atlas, oft, Werelt-beschryving,*
in welke 't aertryck, de zee, en hemel, wordt vertoont en beschreven (kaart en windroos)

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Inhoud

2018	11	-55	51	690	87
Opening Lex Heerma van Voss		Caesar en zijn massamoord in het Nederlandse rivierengebied Nico Roymans		Heidenen bekeren is lastig werk Marco Mostert	
<hr/>					
TREKKERS EN BLIJVERS					
<hr/>					
-70.000	21	10	58	750	93
Sporen van neanderthalers Luc Amkreutz en Gerrit Dusseldorp		Meisje uit het veen Wijnand van der Sanden		Schrift op de kwelder Egge Knol	
-5000	27	70	64	834	98
Jagers en boeren in de wetlands Luc Amkreutz		Petillius Cerialis slaat de Bataafse Opstand neer Frits Naerebout		Vikingaanval op wereldstad Dorestad Annemarieke Willemsen	
-1629	33	223	70	<hr/>	
Een bronstijdbegravenis volgens Brusselse conventies? Arjan Louwen		Nehalennia, handels- geest in de oudheid Kim Beerden		RELIGIE, RIJKEN, REVOLTES	
-1350	39	402	75	1217	107
Het verzonken zwaard van Ommerschans David Fontijn en Luc Amkreutz		Romeins goud en de 'Franken' Stijn Heeren		Een fantasierijke kruistocht naar Damiata Jaap van Moolenbroek	
-650	45	650	81	1220	113
Terpen langs de Noordzee Annet Nieuwhof		Friese handelaren in mondiale netwerken Marco Mostert		Hemel en hel in Schelluinen Bram van den Hoven van Genderen	

1247	119	1566	178	1629	236
Graaf Willem II van Holland wordt koning Jan Burgers		Internationale beeldenstormen Jonas van Tol		De hoogleraar, de missionaris en het Arabisch Jetze Touber	
1296	125	1569	184	1637	242
Een moord op een kantelmoment Arie van Steensel		Willem van Oranje, de Europeaan Jonas van Tol		De mythes rond de Statenbijbel Nicoline van der Sijs	
1302	131	1593	190	1642	248
Zuiderzeesteden aan de Oostzee Louis Sicking		De Staten-Generaal op het Binnenhof Diederik Smit en Carla Hoetink		De Portugese slavenlobby in Nederlands-Brazilië Joris van den Tol	
1351	137	<hr/> ANDERE WERELDEN <hr/>		1648	253
De Strijd van de Dertig Sander Govaerts		1594	201	De Vrede van Munster. Rebellen worden medespelers Maurits Ebben	
1417	143	Vele wegen naar Azië Djoeke van Netten		1654	259
Het begin van zes- honderd jaar Republiek der Letteren Dirk van Miert		1607	207	Duitse keurvorst betaalt Nederlandse dichteres Nina Geerdink	
1433	149	De Beemster en het poldermodel Piet van Cruyningen		1656	265
Een grensoverschrij- dende compositie Willem Elders		1613	213	'Twee mooren in een stuck van Rembrandt' Mark Ponte	
1473	155	Geldria, het eerste VOC-fort in India Gerrit Knaap		1658	270
Gedrukte boeken in Nederland Marieke van Delft		1618	219	Onmisbare migranten voor de Gouden Eeuw Jelle van Lottum	
1507	161	De internationale Nationale Synode van Dordrecht Joke Roelevink		1662	275
De wereld volgens Jan Ruysch Bram van den Hoven van Genderen		1622	225	Koffie, wereldhandel en de consumptie- revolutie Pim de Zwart	
1516	167	Hugo de Groot over de waarheid Henk Nellen		1663	281
Erasmus' revolutionaire Bijbeluitgave Jan Bloemendal		1628	231	Een utopische Nieuwe Wereld Henk Looijesteijn	
1549	173	Braziliaanse indianen in de Republiek Mark Meuwese			

1667 287
Suriname wordt
Nederlands.
Of toch niet?
Suze Zijlstra

1688 293
Engeland wordt
sterke staat dankzij
Nederland
Marjolein 't Hart

1705 299
Een nieuwe visie op
de islam
Henk van Rinsum

1714 305
Hollandse krachten
in de eeuw van
Newton
Fokko Jan Dijksterhuis

1717 311
De Kerstvloed en
de strijd tegen
het water
Lotte Jensen

1725 317
De wereld volgens de
gebroeders Ottens
Reinder Storm

1776 323
'Vrije grond'
onbereikbaar
voor slaven
Bram Hoonhout

1777 329
De Boeren, de San
en een licence to kill
Martine Gosselink

1780 334
Het Kaaps kameel-
paard van de
Stadhouder
Marieke Hendriksen

**NATIONAAL,
KOLONIAAL,
INTERNATIONAAL**

1782 343
De kleine Grandisson
als internationale
bestseller
Feike Dietz

1782 349
Massaal op de bres
voor de vs
Joris Oddens

1798 355
Een nationale
grondwet in een
wereldrevolutie
Mart Rutjes

1800 361
Een zeer intiem
adolescenten-
dagboek
Leonieke Vermeer

1806 367
In de ban van
Napoleon
Johan Joor

1815 373
Nederland ontstaat
uit het 'concert van
Europa'
Beatrice de Graaf

1821 379
Literatuur in wereld-
perspectief
Ton van Kalmthout

1830 385
Het Kultuurstelsel
Angelie Sens

1834 392
Britten ondermijnen
slavernij in Neder-
landse koloniën
Anne Marieke van der Wal

1848 397
De 'on-Nederlandse'
grondwet
Adriejan van Veen

1854 403
Het KNMI en de wet
van Buys Ballot
Frans van Lunteren

1860 409
Het ontstaan van
de Nederlandse
huisvrouw
Corinne Boter

1864 415
George Sand eindelijk
in het Nederlands
vertaald!
Suzan van Dijk

1865 421
De sage van
Hans Brinker
Theo Meder

1868 427
Nationalisme en
internationalisme in de
muziekgeschiedenis
Petra van Langen

1869 433
'Ons deel van de
grootte wereldtaak'
Nico Randeraad

1870 439
Doodstraf niet
afgeschaft in
Nederlands-Indië
Sanne Ravensbergen

1872 445
Nederlandse
sigarenmakers gaan
internationaal
Ad Knotter

1883	450	1923	501	1948	564
Een uitbarsting in de wetenschap Robert-Jan Wille		Koningin Wilhelmina, moeder van de Hongaren Orsolya Réthelyi		Apartheid en Abraham Kuyper Anne Marieke van der Wal	
1892	456	1927	508	1948	570
Homoseksualiteit, een importproduct Gert Hekma		De wereld van boven: Anthony Fokker Marc Dierikx		De Wereldraad van Kerken en dekolonisatie Bastiaan Bouwman	
1896	462	1928	514	1949	577
De fiets wordt Nederlands Manuel Stoffers en Harry Oosterhuis		Coca-Cola en de moderne consumptie-maatschappij Melvin Wevers		Unieke regeling voor beeldende kunstenaars Fransje Kuyvenhoven	
1898	468	1932	520	1951	583
Vrouwen van de wereld Fia Dieteren, Marijke Huisman en Willemijn Ruberg		De oprichting van Conimex Jon Verriet		Baas over de eenzaamheid Lotte Koppenrade	
1901	474	1936	526	1951	589
Nederlandse beschaving in koloniaal perspectief Elise van Nederveen Meerkerk		De geuzen in Madrid Lodewijk Petram en Samuël Kruizinga		W.F. Hermans bevuilt het Hollands binnen-huisje Peter Kegel	
1908	480	1937	532	1953	596
Indonesische studenten leggen basis voor internationaal antikolonialisme Klaas Stutje		Jamboree in het land van mist Matthijs Kuipers		Erfenissen van een ramp Eric Berkers	
1913	486	1937	538	1953	602
Het Vredespaleis als internationale uiting van nationale trots Pepijn Corduwener		Voorbij de 'verzuiling' Peter van Dam		Van kolonialisme naar mondiale solidariteit Wouter van Dis	
(ON)VEILIG, (ON)AFHANKELIJK		1944	544	1958	608
1919	495	De Hongerwinter Ingrid de Zwarte		Veiligheidsdienst maakt Koude Oorlogsfront warm Constant Hijzen	
'Tiny Tine Tammes' wordt hoogleraar Ida Stamhuis		1944	551	ÉÉN, VRIJ, (ON)GELIJK	
		'Afrekenen' met de vijand Marieke Oprel		1958	617
		1945	558	Europese integratie van onderop Marijn Molema	
		Proklamasi Gert Oostindie			

1962	623	1974	665	1988	702
In Holland staat een huis...		Dennendal: een progressief experiment?		Eerlijke handel met het keurmerk 'Max Havelaar'	
Frank Veraart		Paul van Trigt en Monika Baar		Peter van Dam	
1962	629	1976	671	1989	708
Internationale kennis in een kuipje		Lockheed en de herontdekking van corruptie		De Rushdie-affaire, islamofobie en het neoconservatisme	
Mila Davids		Ronald Kroeze		Leo Lucassen	
1964	635	1980	677	1992	714
En toen was er de pil...		Amsterdammers geven Duitsers kraakles		De Europese aspiraties van Nederland	
Theo Engelen		Bart van der Steen		Carla Hoetink en Wim van Meurs	
1965	641	1980	683	2006	720
Polderen in de Mijnstreek		Mislukte poging tot uniformering Standaardnederlands		De grote black-out en Europa's verborgen integratie	
Erik Nijhof		Frans Hinskens		Erik van der Vleuten	
1966	647	1982	689	2017	726
De Bijlmermeer: een modernistisch mozaïek		Managers in de politiek		Orkaan Irma en nationale liefdadigheid	
Tim Verlaan		Sjoerd Keulen		Lotte Jensen	
1967	653	1983	696	Over de auteurs	733
De tweede feministische golf		Artikel 1, typisch Nederlands baken van gelijkheid?		Illustratie-verantwoording	739
Willemijn Ruberg, Marijke Huisman en Fia Dieteren		Karin van Leeuwen		Wegwijzer	743
1972	659			Personenregister	745
De impact van het Rapport van de Club van Rome					
Jeroen Touwen					

2018

Opening

Historici wereldwijd onderzoeken en beschrijven de geschiedenis steeds meer over nationale grenzen heen. Ze trekken vergelijkingen tussen landen en zoeken naar onderlinge beïnvloeding. Ze vinden internationale ontwikkelingslijnen die elkaar raken en kruisen. Ooit was de nationale geschiedschrijving voor ieder land een unieke missie, maar nu komen de overeenkomsten en de raakpunten naar voren. Dat geldt ook voor Nederland.

In de zomer van 2018 werden in de Grote Kerk in Alkmaar de zijluiken van een altaarstuk tentoongesteld. Het altaarstuk was oorspronkelijk ook voor die kerk geschilderd, door Maarten van Heemskerck. Hij werd in 1498 geboren en leerde schilderen in renaissancestijl bij Jan van Scorel in Haarlem. Vanaf 1532 werkte hij een aantal jaren in Rome en Mantua om inspiratie op te doen. Na zijn terugkomst schilderde hij tussen 1538 en 1543 voor de Grote Kerk het grootste altaarstuk dat ooit in de Noordelijke Nederlanden is vervaardigd: een drieluik van zes bij acht meter, dat geopend scènes toont uit het lijden van Christus, en gesloten scènes uit het leven van de heilige Laurens, aan wie de Grote Kerk gewijd was. In 1572 ging Alkmaar over naar de Reformatie en werd de kerk ingericht voor de protestantse eredienst. Het altaarstuk werd in 1581 verkocht aan Alkmaarder Albert Nolleman, die het op zijn beurt aan de Zweedse koning Johan III verkocht. De vorst gaf het een jaar later aan de kathedraal van Linköping in Zweden.



Maarten van Heemskerck, Laurentius-drieluik, 1538-1542.

Dat Van Heemskerck voor zijn schildersopleiding naar Italië ging, verbaast waarschijnlijk niet, en ook het pragmatisme waarmee na de Reformatie het altaarstuk niet vernietigd, maar verkocht werd, doet erg Nederlands aan. De invloedrijke schenkerfamilies, hoewel inmiddels protestants, hadden wellicht ook een voorkeur voor verkoop boven vernietiging. Maar dat het in een Zweedse kathedraal terecht kwam, ongeveer even ver van Alkmaar als Mantua en Rome, zal velen verbazen. We verwachten niet meteen dat een verder weinig bekende Alkmaarder zulke handelsrelaties had.

Dergelijke verre, maar frequente contacten zijn nu juist wel wat historici steeds vaker vinden. Dat is omdat zij zich er de laatste decennia steeds meer van bewust geworden zijn dat mensen in het verleden over grote afstanden handelden, reisden en werk zochten, nieuws hoorden en brieven schreven, veel meer, intensiever en vroeger dan historici zich lange tijd realiseerden. Historici hebben laten zien dat handelscontacten van Nederlandse steden met Scandinavië in de zestiende eeuw heel gewoon waren, en dat veel van de vormentaal van de renaissance via Nederland Scandinavië bereikte. Die internationale kijk presenteren we in dit boek graag op een toegankelijke manier.

Wetenschappelijke geschiedschrijving ontwikkelde zich in de negentiende eeuw in Nederland, net als in andere westerse landen, in samenhang met de

vorming van de nationale staat en het benadrukken van de nationale eenheid. De belangrijkste drager van de verwetenschappelijking, Robert Fruin, werd in 1860 in Leiden de eerste hoogleraar Vaderlandse Geschiedenis. De historicus Isaac Nijhoff, de eerste provinciaal archivaris in Nederland, omschreef in 1840 als doel van de geschiedenis: ‘Bovenal mag voor een ieder de geschiedenis zijns vaderland belangrijk geacht worden. [...] Doen die geschiedboeken ons verwijlen bij het toppunt van grootheid en luister, hetwelk ons vaderland eenmaal mocht bereiken; dan verheffen wij er ons op, dat wij Nederlanders heeten, en het is ons, als deelden wij in de roem des voorgeslachts. [...] Door het verhaal der met goddelijken bijstand ontworstelde rampspoeden, die ons vaderland troffen, wekken zij tot hartelijker belangstelling en vuriger liefde voor hetzelfde’.

Steden en regio's mochten hun eigen geschiedenis hebben, maar de nationale geschiedenis was de belangrijkste. Iedere nationale geschiedschrijving concentreerde zich als vanzelf op het verhaal van de eigen natie, waarbij andere landen een rol speelden als concurrenten, bondgenoten of schurken, maar altijd op het tweede plan stonden. De eigen natie werd beschreven als uitzonderlijk, vaak als drager van een missie, en het verloop van de geschiedenis werd gepresenteerd als daardoor gedreven. Protestantse historici zagen een andere missie voor Nederland dan katholieke. Liberale historici dachten dat gidsland Nederland nog weer een ander pad wees. Maar allemaal zagen zij de natie als de logische eenheid voor geschiedschrijving.

Internationale geschiedschrijving

In de afgelopen dertig, veertig jaar is dat veranderd. Ongetwijfeld mede beïnvloed door de globalisering die zij om zich heen zagen, zijn historici zich meer en meer vragen gaan stellen op wereldschaal. Als China in 1500 economisch nog voorliep op het Westen, waarom waren westerse landen dan verder ontwikkeld in de negentiende en twintigste eeuw? Wat was de invloed van kolonialisme op de verdeling van rijkdom en armoede? Waarom nam het aantal democratieën in de ene periode af en daarna weer toe? Welke grote migratiebewegingen kende de wereld naast de oversteek over de Atlantische Oceaan?

Nog steeds onderzoeken veel Nederlandse historici aspecten van het Nederlandse verleden. Het Nederlandse archiefmateriaal is hier beschikbaar, Nederlandse historici lezen Nederlands en het Nederlandse verleden heeft genoeg te bieden dat interessant is, ook in een internationale context. Maar ze kijken veel meer dan vroeger naar de manier waarop de Nederlandse geschiedenis beïnvloed is vanuit het buitenland en Nederlandse ontwikkelingen verwekt zijn met internationale. Ze baseren hun analyses op expliciete vergelijkingen tussen Nederland en andere landen.

Die verandering in de geschiedschrijving is nog maar gedeeltelijk doorge-

drongen in het onderwijs, en veel Nederlanders hebben hun geschiedenislessen op school alweer een tijdje geleden genoten. In het publieke bewustzijn gaat geschiedenis nog steeds in de eerste plaats over het verleden van Nederland. Sterker nog, de afgelopen jaren is die associatie juist versterkt. Politici pleiten geregeld voor versterking van het nationale historische bewustzijn en we zijn sinds 2008 een 'canon' van de Nederlandse geschiedenis rijker. Over wat Nederlands is, woedt een bij tijden fel publiek debat, dat vaak over het verleden gaat. Is Zwarte Piet een rest van het slavernijverleden of onschuldig kindervermaak? Moeten we tunnels en straten die naar koloniale machthebbers vernoemd zijn een andere naam geven? Wie herdenken we op 4 mei? En hoe oud – of recent – is de nu vaak aangeroepen 'joods-christelijke traditie' eigenlijk? In dat debat worden ook relatief recente ontwikkelingen, zoals acceptatie van homoseksualiteit of onafhankelijkheid van de vrouw als tijdloze Nederlandse tradities neergezet. Wie kanttekeningen plaatst bij dit rozige beeld van het Nederlandse verleden kan rekenen op weinig rozig commentaar. Dat overkwam zelfs prinses Máxima in 2007, toen zij stelde dat dé Nederlandse identiteit niet bestaat.

Dit boek wil de internationale wending in de geschiedschrijving presenteren aan de hand van bekende en minder bekende gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis. Sommige bijdragen bekijken een bekende gebeurtenis vanuit een verrassende invalshoek; andere vragen de aandacht voor een ontwikkeling waaruit een onverwachte verstrengeling van Nederland met het buitenland blijkt. Het is daarbij niet onze bedoeling om aan Nederland-bashing te doen. Wij bestrijden primitief historisch nationalisme, waarbij Nederland per definitie een weldadige kracht in de historische ontwikkeling is, maar we zijn er niet op uit om positieve aspecten van het Nederlandse verleden te ontkennen, te bestrijden of te verdonkeremanen. Wel zien we geregeld aanleiding om keerzijden te belichten.

Nederland koos vanaf de vroege achttiende eeuw vaak voor een statenrechtelijke boven een gewelddadige beslechting van internationale meningsverschillen, maar voor een goed begrip daarvan moeten we ons realiseren dat dat pas gebeurde toen Nederland niet langer een grote natie was, en dat het gezag over de inwoners van de koloniën met veel geweld gevestigd en gehandhaafd werd. Het is onzin om te suggereren dat Nederland voor 1919 of op zijn vroegst 1848 een democratie was, maar dat neemt niet weg dat Nederland al in de vroegmoderne periode een Republiek was, waarin de politieke macht relatief breed werd gespreid. We willen niet bestrijden dat Nederland een lange traditie van tolerantie kent, maar het geeft inzicht om daarbij te vermelden dat iemand als Hugo de Groot gevangen werd gezet en als een balling in het buitenland moest leven omdat hij een te uitgesproken voorstander van tolerantie was. Of dat joden – en katholieken – tot 1796 als tweederangs burgers werden behandeld.

Een wereld van wereldgeschiedenissen

Alle bijdragen zijn gekoppeld aan een jaartal en beschrijven de internationale dimensies van een gebeurtenis of ontwikkeling. Ze zijn gebaseerd op de laatste wetenschappelijke inzichten, maar we hebben geprobeerd de bijdragen kort en toegankelijk te houden, zonder noten of bronverwijzingen. Aan het eind van iedere bijdrage vindt de lezer een paar titels voor eventuele verdere lectuur en een verwijzing naar jaartallen waaronder in dit boek vergelijkbare verschijnselen worden behandeld. De wegwijzer achterin geeft de lezer suggesties om alternatieve paden door het boek te lopen.

Het is niet onze bedoeling om één doorlopende geschiedenis van Nederland te geven, waarin alle gebeurtenissen of ontwikkelingen op een evenwichtige wijze aandacht krijgen. Een heel andere selectie van evenementen was ook mogelijk geweest. De beschreven gebeurtenissen zijn interessant, dat is de eis die we gesteld hebben. De beschrijvingen zijn ook meerstemmig. We hebben nadrukkelijk niet gestreefd naar één visie op de Nederlandse geschiedenis, of één invalshoek, behalve dat we steeds de internationale aspecten aan de orde laten komen. De redactie heeft zich vooral bekommerd om leesbaarheid en betrouwbaarheid, en soms collegiaal debat gevoerd met auteurs, omdat we dat nu eenmaal niet altijd kunnen laten. De keuze voor jaartallen en gebeurtenissen als dragend principe heeft ertoe geleid dat langetermijntwikkelingen als zodanig weinig aandacht krijgen, al komen ze wel in allerlei bijdragen aan de orde.

In de traditionele geschiedschrijving kwamen de Batavieren over de Rijn 'ons land' binnen. De term 'ons land' in dergelijke mededelingen wijst ook op een heel praktische historische dimensie van de vraag wat Nederland is. Voor een natiestaat is Nederland vrij oud, en heeft het tamelijk stabiele grenzen. We kunnen twisten of Nederland in 1579, 1648, 1795, 1815 of nog een ander jaar een aanvang neemt, maar in ieder geval behandelt dit boek tal van gebeurtenissen in een periode voordat wij van Nederland, Nederlander of Nederlands kunnen spreken. We zijn hier pragmatisch te werk gegaan, en hebben ook evenementen behandeld van voor die tijd, die zich afspeelden op het latere Nederlandse territorium. In een boek als dit komen vanzelfsprekend ook gebeurtenissen aan de orde die zich afspeelden in Nederlandse koloniën of op plekken waar Nederland op andere wijzen invloed uitoefende.

De internationale wending in de geschiedschrijving is zelf een internationale beweging. Ook in andere landen hebben historici de afgelopen decennia laten zien dat hun nationale geschiedenis allerlei internationale dimensies heeft. Ook daar heeft dat geleid tot politiek en publiek debat. In 2017 publiceerde een groep Franse historici een *Histoire mondiale de la France*. De opzet van het boek dat u in handen houdt, is aan dat Franse voorbeeld ontleend. Wij herkennen daarin namelijk onmiddellijk een benadering die tegemoetkomt aan onze behoefte de internationale wending in de Nederlandse geschiedschrijving en de verrassende

inzichten waartoe die leidt voor een groter publiek over het voetlicht te brengen. We bleken niet de enigen te zijn die die behoefte voelden. Op een eenvoudige oproep reageerden zoveel vakgenoten dat het onmogelijk was alle voorgestelde bijdragen op te nemen, zelfs in deze turf. Zij hielden zich voor academici opmerkelijk goed aan de strenge deadlines en regels die wij hen oplegden. Desalniettemin was er veel werk te doen aan dit boek, en wij danken Marijcke Schillings en Thijs van der Veen van Huygens ING voor hun bijdrage daaraan.

Een wereldgeschiedenis is niet voorbehouden aan historische staten als Frankrijk en Nederland, of aan landen als Italië, die nog maar kort een natiestaat zijn maar terug kunnen grijpen op veelvormige historische voorlopers. De verwevenheid van het menselijke web in het verleden, maakt dat van ieder land een wereldgeschiedenis te schrijven is. Er is dus nog een wereld aan wereldgeschiedenissen te winnen. Juist in de sterkste natiestaten, waar de mythe van het eigen exceptionele verleden het krachtigst is, zullen wereldgeschiedenissen waarschijnlijk het meest verrassen. Dit boek biedt de lezer in ieder geval een nieuwe manier om tegen de Nederlandse geschiedenis aan te kijken.

Namens de redactie,
Lex Heerma van Voss

Verder lezen

- P. Boucheron, N. Delalande, F. Mazel, Y. Potin en P. Singaravélou (red.), *Histoire mondiale de la France* (Parijs 2017).
A. Giardina (red.), *Storia mondiale dell'Italia* (Bari 2017).

Zie ook

650, 1302, 1566, 1622, 1913



**TREKKERS
EN
BLIJVERS**